

Onderzoeksrapport:

“Woordvolgorde” in de Vlaamse Gebarentaal

Myriam Vermeerbergen

Lessius/K.U.Leuven

Vlaams GebarentaalCentrum

Inleiding: inhoud van dit onderzoeksrapport

Het thema van dit onderzoeksrapport is “Woordvolgorde in de Vlaamse Gebarentaal”. Dit rapport is geen verslag van één enkele studie, maar biedt een overzicht van de verschillende studies die in de loop van de voorbije vijftien jaar hieromtrent zijn gevoerd.

Deel 1 van dit rapport is een inleidend deel waarin wordt uitgelegd wat woordvolgorde is. In deel 2 van het rapport worden de onderzoeksvragen verduidelijkt. Deel 3 geeft een samenvatting van een aantal studies omtrent woordvolgorde in uitgelokte zinnen. Deel 4 bespreekt de analyse van woordvolgorde in spontane taaldata. In deel 5 worden de resultaten van het onderzoek omtrent woordvolgorde in de Vlaamse Gebarentaal samengebracht. Deel 6 is een kort “tot slot”.

1. Woordvolgorde: wat, waarom en hoe?

1.1. Wat is woordvolgorde?

Eenvoudig gesteld: woordvolgorde is de manier van rangschikken/voorkomen van woorden in grotere gehelen (woordgroepen, zinsdelen, clauses, zinnen) in een taal; elke taal heeft hieromtrent eigen regels en conventies.

1.2. Waarom woordvolgorde (of: wat is de functie van woordvolgorde)?

Woordvolgorde heeft verschillende functies, onder meer:

-Identificeren, aanduiden van een bepaalde grammaticale functie, vb. subject en object: “Jan slaat Piet” versus “Piet slaat Jan” (Dit is zo voor het Nederlands en heel wat andere talen, maar dit is niet algemeen geldig!).

-Ook andere (grammaticale) betekenissen worden door middel van woordvolgorde onderscheiden; enkele voorbeelden uit het Nederlands zijn de volgende:

- “Hij loopt in het bos” versus “Hij loopt het bos in”
- “Ik eet graag warme appelmoes” versus “Ik eet appelmoes graag warm”
- “Op hem af kwamen ze allemaal, maar niemand hielp hem” versus “Op hem kwamen ze allemaal af, voor zijn vrouw had niemand belangstelling”
- “De man begluurde de badgasten met de verrekijker” versus “De man met de verrekijker begluurde de badgasten”.

-Volgorde kan gebruikt worden om een bijzondere plaats te geven aan een constituent die men als het informatief belangrijkste element beschouwd en/of waarop men een zekere nadruk wil leggen.

(Volgens de “Algemene Nederlandse Spraakkunst” is er voor het Nederlands sprake van een “links-rechts-principe” dat stelt dat wat informatief een grotere waarde heeft meer naar rechts in de zin staat: “elementen met een erg kleine informatieve waarde staan zo ver mogelijk links; elementen met een grote informatieve waarde zijn op een of andere manier speciaal gekenmerkt, ofwel door hun positie ergens achteraan in de zin (rechts), in combinatie met een zinsaccent, ofwel alleen door een accent”. (ANS, p. 1242))

-Soms is er niet zozeer sprake van een bepaalde functie, maar zien we bepaalde tendenzen die dan in vele talen optreden, mogelijk is er hier een verband met cognitie. Een voorbeeld is het zogenaamde “complexiteitsprincipe”. Dit principe zegt dat een element dat “zwaarder” is in de regel verder naar achter wordt geplaatst dan minder complexe elementen. Vergelijk “Ik heb *dat* gisteren eindelijk gelezen” met “Ik heb gisteren eindelijk *dat artikel* gelezen”.

Voor sommige regels, conventies i.v.m. woordvolgorde is er niet meteen een bepaalde functie of reden aanwijsbaar. Het lijkt dan eenvoudigweg te gaan om bepaalde afspraken (bijvoorbeeld de plaats van het adjectief/bijvoeglijk naamwoord t.o.v. het substantief/zelfstandig naamwoord: waarom in het Nederlands “een grote hond” en niet “een hond groot”?).

1.3. Hoe? Wel, variëren mag.

Als we kijken naar een enkelvoudige mededelende zin in het Nederlands, dan zien we dat er heel wat verschillende mogelijkheden zijn om de constituenten in de zin te ordenen.

“Ik eet graag rode kool.”
“Rode kool eet ik graag.”
“Rode kool, dat eet ik graag.”
“Ik eet dat graag, rode kool.”
“Het is rode kool, dat ik graag eet.”

Er bestaan veel verschillende “juiste” volgorden en ook volgorden die op papier vreemd of fout lijken, maar toch (onopgemerkt) voorkomen in spontaan taalgebruik.

2. Onderzoek over woordvolgorde in de Vlaamse Gebarentaal: onderzoeksvragen

2.1. Inleiding: de onderzoeksvragen

Over het thema woordvolgorde in de Vlaamse Gebarentaal is zeker nog niet alles onderzocht en bekend. Het onderzoek dat tot nu werd gevoerd, heeft vooral geprobeerd om een antwoord te geven op de volgende vragen:

1. Hoe ziet de woordvolgorde eruit voor lokatieve zinnen in Vlaamse Gebarentaal?
2. Hoe ziet woordvolgorde eruit voor niet-lokatieve zinnen? En dan vooral: hoe worden de gebaren voor “subject”, “object” en “werkwoord” gerangschikt?
3. Speelt woordvolgorde een rol bij het aanduiden van de relatie tussen het werkwoord en de argumenten?

We verduidelijken nu even deze onderzoeksvragen.

2.2. Woordvolgorde in lokatieve zinnen

Lokatieve zinnen zijn zinnen waarin iets wordt gezegd over de plaats van een voorwerp of een persoon, bijvoorbeeld: “De bal ligt op de stoel”, of waar een lokatieve relatie tussen twee elementen wordt uitgedrukt, bijvoorbeeld: “De bal ligt naast de pop”.

Bij studies over woordvolgorde in lokatieve zinnen wordt gekeken:

- waar het gebaar voor de *plaats* staat in de zin (of het gebaar voor het *minst-mobiele element*)
- waar het gebaar staat voor de *gelokaliseerde referent* (of het gebaar voor het *meest-mobiele element*)
- waar het gebaar staat dat de *lokatieve relatie* uitdrukt.

In de Nederlandse zin: "De bal ligt op de stoel" is de volgorde dus: gelokaliseerd element (de bal) – lokatieve relatie (ligt op) – plaats (de stoel).

2.3. Woordvolgorde in niet-lokatieve zinnen: zinnen met omkeerbare en niet-omkeerbare argumenten

Bij niet-lokatieve zinnen wordt er in studies over woordvolgorde dikwijls een onderscheid gemaakt tussen zinnen met omkeerbare argumenten en zinnen met niet-omkeerbare argumenten. De zin:

"Het meisje kust de jongen."

is een zin met *omkeerbare argumenten*. Als we de argumenten "het meisje" en "de jongen" omkeren:

"De jongen kust het meisje."

is het resultaat een goede, grammaticale zin. Zowel het argument "het meisje" als het argument "de jongen" kan dus de handelende persoon zijn.

Er zijn ook zinnen met *niet-omkeerbare argumenten*:

"Het meisje snijdt de taart."

Als de argumenten in deze zin worden omgekeerd:

"De taart snijdt het meisje."

dan wordt dit niet begrepen als: "Er is een taart en die taart heeft een mes en snijdt het meisje aan stukken." Slechts één van de argumenten kan hier de handelende persoon zijn.

In sommige talen is de woordvolgorde in zinnen met niet-omkeerbare argumenten min of meer vrij (omdat zo'n zinnen moeilijk verkeerd kunnen worden geïnterpreteerd) maar is er een "vaste" basiswoordvolgorde voor zinnen met omkeerbare argumenten.

2.4. Woordvolgorde in niet-lokatieve zinnen: de termen "subject" en "object"

Bij niet-lokatieve zinnen wordt woordvolgorde meestal besproken in termen van *subject*, *werkwoord* en *object*. Het is belangrijk om te weten dat de term *subject* voor de Vlaamse Gebarentaal meestal iets anders betekent dan voor het Nederlands. Binnen de taalkunde wordt er een onderscheid gemaakt tussen drie soorten subjecten: een grammaticaal subject, een logisch subject en een psychologisch subject.

- Het *grammaticale subject* “congrueert” met het werkwoord. Voor het Nederlands kan je het grammaticale subject vinden door de vraag te stellen: “wie of wat + werkwoord(groep)”.
- Het *logische subject* is de “handelende persoon”, de referent die de handeling genoemd door het werkwoord uitvoert.
- Het *psychologische subject* is datgene waarover het in de zin gaat.

In de volgende Nederlandse zin vallen de drie soorten subject samen:

“Mijn vader vroeg mijn moeder met een brief ten huwelijk.”

“Mijn vader” is hier *grammaticaal subject*, er is congruentie tussen “mijn vader” en “vroeg” en het antwoord op de vraag “Wie vroeg mijn moeder ten huwelijk?” is “mijn vader”.

“Mijn vader” is ook degene die de handeling genoemd door het werkwoord/de werkwoordgroep (= ten huwelijk vragen) heeft uitgevoerd, het is dus ook het *logische subject*.

En deze zin gaat ook over “mijn vader”, dus “mijn vader” is ook het *psychologische subject*.

Maar deze drie soorten subject hoeven niet altijd samen te vallen, bijvoorbeeld:

Wat is deze brief hier?

Met deze brief werd mijn moeder door mijn vader ten huwelijk gevraagd.

In deze tweede zin is “mijn moeder” het *grammaticale subject* want er is congruentie tussen “werd ten huwelijk gevraagd” en “mijn moeder”. Het antwoord op de vraag “Wie werd ten huwelijk gevraagd?” is “mijn moeder”.

Het argument dat de handeling heeft uitgevoerd, is hier “mijn vader” want het is “mijn vader” die ten huwelijk heeft gevraagd. Het *logische subject* is hier dus “mijn vader”.

Het *psychologische subject* is hier “(met) deze brief”, want daarover gaat deze zin. De zin is immers het antwoord op de vraag “Wat is deze brief hier?”

Voor de Vlaamse Gebarentaal is het op dit moment nog niet duidelijk of het wel zinvol is om te praten over een grammaticaal subject. In de meeste zinnen in Vlaamse Gebarentaal die bestudeerd werden voor het onderzoek naar woordvolgorde, vallen logisch subject en psychologisch subject samen. Over welk van de twee de voorkeur moet krijgen als dat niet het geval is, bestaat nog geen duidelijkheid.

De tem subject wordt voor de Vlaamse Gebarentaal dus meestal gebruikt met de volgende definitie:

het subject is dat argument dat noemt wie of wat de door het werkwoord beschreven handeling uitvoert of wanneer het werkwoord geen handeling noemt: het subject is het argument dat de referent aanduidt waaraan het zijn in een toestand, het proces, de eigenschap, ... genoemd door het werkwoord wordt toegeschreven.

Een aantal voorbeelden:

De man bouwt een huis. "De man" is het subject want het is de man die de handeling (het bouwen) uitvoert.

Oma staat voor het raam. "Oma" is het subject, want het is oma die in een bepaalde toestand ("staan") is.

Hij groeit heel erg snel. "Hij" is het subject want het is de persoon die door "hij" wordt bedoeld die het proces (het groeien) ondergaat.

Zoals gezegd, is voor de in dit rapport besproken studies, het "logische subject", tegelijkertijd ook het "psychologische subject". De definitie voor "psychologisch subject" is de volgende:

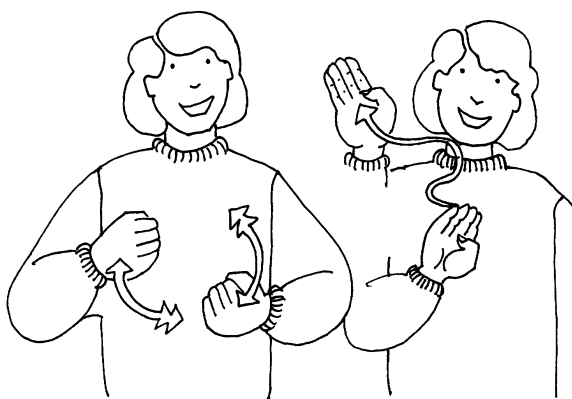
het subject is datgene/diegene waarover kennis wordt toegevoegd (waarover in de rest van de zin iets gezegd wordt).

De definitie voor "object" is de volgende:

het object is de constituent die de referent noemt die geaffecteerd ("aangetast") wordt door wat door het werkwoord wordt uitgedrukt (de handeling, toestand, actie, ...).

2.5. Werkwoordgebaar en werkwoordelijke constructie

Om een bepaalde handeling uit te drukken, bijvoorbeeld de handeling "rijden", kan een gebaarder het *werkwoordgebaar* RIJDEN gebruiken maar hij/zij kan er ook voor kiezen om een *werkwoordelijke constructie* te vormen, bijvoorbeeld wwc: "rijden" (rechtse tekening):

RIJDEN is een *gebaar* en behoort tot het vaste of bevroren lexicon van de taal. De werkwoordelijke constructie wwc: “auto-rijdt-helling-op” is een *gebarenconstructie* en behoort (nog) niet tot het vaste lexicon. Een gebaar heeft een (min of meer) vaste vorm en betekenis. Gebarenconstructies hebben niet echt een vaste vorm, ze worden samengesteld uit verschillende onderdelen (handvorm, beweging, ...) die door de gebaarder worden gekozen om samen een bepaalde betekenis of een bepaald effect uit te drukken. In dit geval is de handvorm zo gekozen dat er verwezen wordt naar de vorm van een auto en de beweging van de hand weerspiegelt de beweging van de auto. Het is mogelijk dat de keuze voor een werkwoordelijke constructie om de handeling te benoemen dan wel voor een werkwoordgebaar een invloed heeft op woordvolgorde.

2.6. Woordvolgorde en de relatie tussen het werkwoord en de argumenten

In het Nederlands kunnen we de woordvolgorde gebruiken om aan te geven wie of wat de handeling genoemd door het werkwoord uitvoert en wie de handeling “ondergaat”. In de zin

"Het meisje kust de jongen."

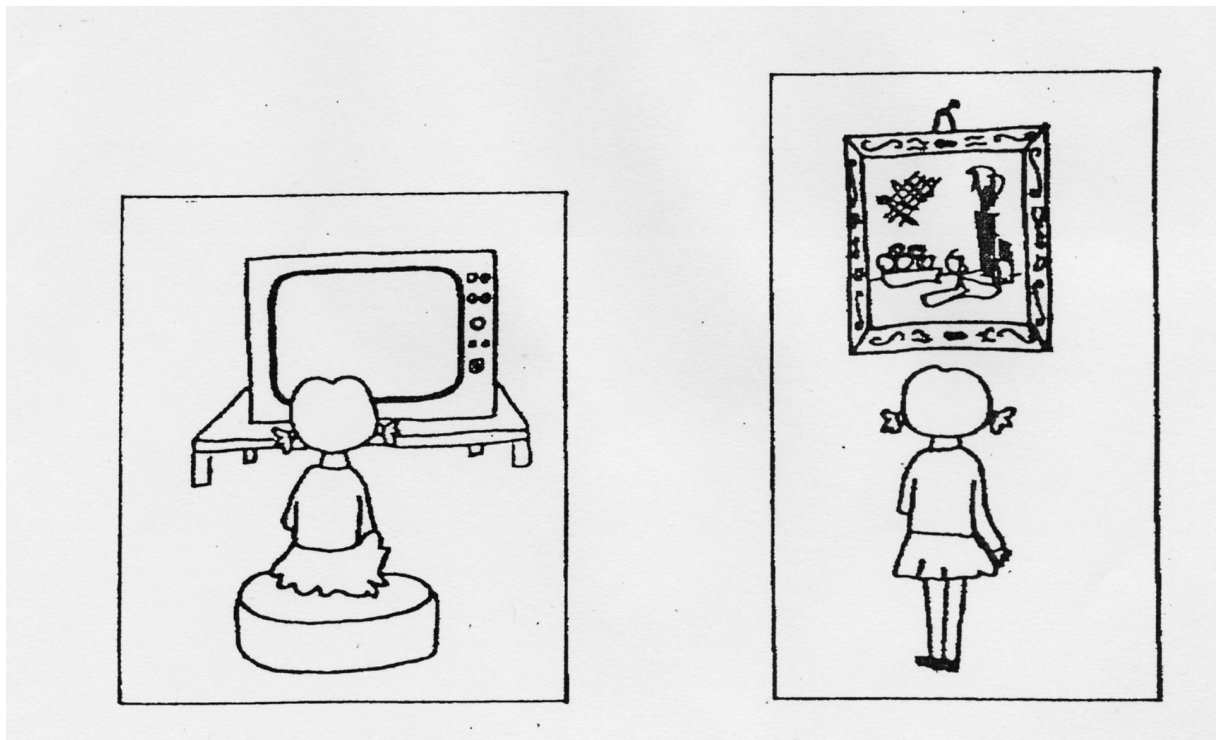
helpen de plaats die de argumenten "het meisje" en "de jongen" innemen in de zin ons om de zin juist te begrijpen: het is het meisje dat kust en de jongen die gekust wordt. Dit is niet zo voor alle talen. De vraag is dan ook hoe dit zit voor de Vlaamse Gebarentaal.

3. Woordvolgorde in enkelvoudige zinnen in de Vlaamse Gebarentaal: wat zegt de analyse van uitgelokte zinnen

3.1. De “Volterra et al.- studie”: wat is dit?

In de jaren 1980 deden Virginia Volterra, een Italiaanse onderzoekster, en haar collega's onderzoek naar woordvolgorde in de Italiaanse Gebarentaal. Ze ontwikkelden hiervoor een onderzoeksmethodologie die daarna door vele andere onderzoekers is gebruikt voor andere gebarentalen. Deze studie gaat als volgt:

- Op basis van tekeningen worden 18 zinnen uitgelokt. Er zijn 6 lokatieve zinnen, 6 zinnen met omkeerbare argumenten (“Het meisje slaat de jongen”) en 6 zinnen met niet-omkeerbare argumenten (“Het meisje eet taart”).
- De gebaarder heeft voor elk van de 18 uit te lokken zinnen twee tekeningen. Per paar verschillen deze tekeningen maar in één element (“Een meisje kijkt televisie” versus “Een meisje kijkt naar een schilderij”, bijvoorbeeld):

- Eén van de twee tekeningen is aangeduid met een pijl. De gebaarder wordt gevraagd de aangeduide tekening te beschrijven met één volledige zin.
- Tegenover de gebaarder zit de “toeschouwer”. Deze heeft identiek dezelfde tekeningen maar hier is geen enkele van de twee tekeningen aangeduid met een pijl. De toeschouwer kijkt nu naar de beschrijving van 1 van de 2 tekeningen en duidt aan om welke tekening het gaat.

De uitgelokte zinnen worden getranscribeerd en geanalyseerd. De analyse is bedoeld om na te gaan welke plaats de verschillende argumenten innemen in de zin, bijvoorbeeld de plaats van het subject en het object t.o.v. het werkwoord.

3.2. Een eerste VGT-experiment

In 1993-1994 werd het “Voltera et al.” materiaal voor de eerste keer gebruikt voor Vlaamse Gebarentaal. In totaal namen 14 gebaarders deel aan dit onderzoek. Ze waren op dat moment tussen 22 en 85 jaar oud. De resultaten van het onderzoek kunnen als volgt worden samengevat:

3.2.1. Lokatieve zinnen

Lokatieve zinnen zijn dus zinnen waarin een lokatieve relatie tussen twee elementen wordt uitgedrukt, bijvoorbeeld:

De bal ligt op de stoel.
De auto rijdt over de brug.

De twee belangrijkste manieren die in deze studie werden gebruikt om een lokatieve relatie uit te drukken, zijn:

1. het gebruik van een werkwoordgebaar en/of een voorzetselgebaar:

AUTO IN GARAGE
POES ZITTEN OP TAFEL

In dit geval is de meest voorkomende volgorde:

- gelokaliseerd element – werkwoordgebaar en/of voorzetsel – plaats (BAL OP STOEL) of
- gelokaliseerd element 1 – werkwoordgebaar en/of voorzetsel – gelokaliseerd element 2 (BLOEM NAAST VAAS), waarbij element 2 vaak als het minst mobiele element wordt beschouwd.

2. het gebruik van een werkwoordelijke constructie waarbij de te situeren voorwerpen, personen, ... een plaats wordt gegeven in de ruimte en/of ten opzichte van elkaar (meestal door het gebruik van classificiers):

MUUR MAN wwc:”man voor muur”

Hier is de meest voorkomende volgorde:

het minst mobiele element - het meest mobiele element - de lokatieve relatie. Voorbeelden:

BRUG AUTO wwc: “auto onder brug”

VAAS BLOEM wwc:” beide voorwerpen ver van elkaar”

3.2.2. Zinnen met niet-omkeerbare argumenten

De meest voorkomende volgorden zijn hier subject – werkwoord – object (dus: SVO) (31 zinnen op 84) en subject – object – werkwoord (dus: SOV) (27 zinnen op 84); in nog eens 13 zinnen is de volgorde subject – werkwoord (SV). In 3 zinnen komen twee werkwoordsvormen voor: subject – werkwoord – object – werkwoord (S V O V). Enkele voorbeelden:

MEISJE ETEN TAART (SVO-volgorde)

MAN METSELEN (SV-volgorde)

VROUW DRAAD wwc: “draad-knippen” (SOV-volgorde)

JONGEN ETEN TAART wwc: “taart-eten”

Het lijkt erop dat SOV vooral voorkomt wanneer er een werkwoordelijke constructie wordt gebruikt i.p.v. een werkwoordgebaar en SVO wanneer er een werkwoordgebaar wordt gebruikt.

3.2.3. Zinnen met omkeerbare argumenten

Bij zinnen met omkeerbare argumenten was de volgorde meestal subject – werkwoord – object (58 zinnen op een totaal van 84) t.o.v. “slechts” 13 zinnen met SOV-volgorde; subject + werkwoord (SV) komt 1 x voor en in 3 zinnen zijn er 2 werkwoordsvormen, deze zinnen worden geïnterpreteerd als SV/SV (zie 3.5.3.).

Bij de SOV-volgorde komt vaak (10 zinnen op 13) GEVEN of OP voor het object. Het lijkt hier wel enigszins te gaan om persoonlijke stijl, zeker in het geval van GEVEN (zie 3.5.2.)

Wat ook nog opviel was dat sommige gebaarders moeite hadden met de opdracht. Vooral oudere gebaarders beschrijven acties als:

een jongen duwt een meisje

in VGT liever niet met één enkelvoudige zin die is opgebouwd uit één werkwoordgebaar en twee gebaren voor de twee verschillende argumenten. Zij maken dus geen zinnen als:

JONGEN DUWEN MEISJE

Maar wel bvb.

MEISJE ZEUREN GRAAG / JONGEN DUWEN

3.3. Cross-linguistische studies: wat zeggen de VGT-data

Bij “cross-linguistisch onderzoek” worden 2 of meer talen met elkaar vergeleken. Er zijn twee cross-linguistische studies geweest omtrent woordvolgorde waarbij ook de Vlaamse Gebarentaal werd bestudeerd. Deze twee studies worden hier samengevat.

3.3.1. Cross-linguistisch onderzoek naar woordvolgorde in VGT, ISL (Irish Sign Language) & Auslan (Australian Sign Language)

In 2002 was er een nieuwe “Volterra et al.” studie, ditmaal in samenwerking met onderzoekers die werken over AUSLAN (Australische Gebarentaal) en ISL (Irish Sign Language). Voor elke gebarentaal waren slechts 4 gebaarders betrokken, voor VGT waren dat 4 mannelijke moedertaalgebaarders uit West-Vlaanderen. De resultaten voor VGT kunnen als volgt worden samengevat:

Voor *lokatieve zinnen* zien we opnieuw vooral de volgorden:

- gelokaliseerd element - lokatieve relatie - plaats en bijna steeds (7 zinnen op 8) wordt de lokatieve relatie dan uitgedrukt door een voorzetselgebaar
- plaats/minst mobiele element – meest mobiele element – lokatieve relatie, hier vinden we zowel voorbeelden waarbij de lokatieve relatie wordt uitgedrukt met een werkwoordelijke constructie als zinnen met een voorzetselgebaar aan het eind.

Opmerking: het is niet altijd duidelijk of dit een “gewoon” voorzetselgebaar is, bvb. omdat de niet-dominante hand niet een neutrale hand is, maar een “restant” van een vorig gebaar

HEEFT HUIS // BOOM ACHTER
HUIS-----+

Voor *zinnen met niet-omkeerbare argumenten* geldt:

- de meest voorkomende volgorde is SOV (11 zinnen op 24); maar in 3 zinnen zijn er 2 werkwoordsvormen en gaat het dus eigenlijk om SVOV, bvb. MAN KNIELLEN HOND wwc: “wassen”;
- 9 zinnen zijn gebaseerd op de volgorde SVO: 6 zinnen hebben een gewone SVO-volgorde (maar 4 hiervan zijn geproduceerd door dezelfde gebaarder) en nog eens 3 zinnen vertonen een S ZITTEN V O-volgorde (MEISJE ZITTEN ETEN TAART; zie verder);
- SV komt 4 maal voor (4 zinnen op 24).

Voor zinnen met omkeerbare argumenten geldt:

- de meest voorkomende volgorde is SVO (12 zinnen op 25); maar de helft hiervan is geproduceerd door dezelfde gebaarder (die bijna altijd kiest voor SVO): AUTO TREKKEN VRACHTWAGEN
- 7 zinnen vertonen de volgorde SOV, in 6 hiervan is er een GEVEN voor het object: JONGEN GEVEN MEISJE DUWEN
- in 4 zinnen (op 25 dus) zijn er twee werkwoorden/wwc's en krijg je dus een S V OV of SV//SV-structuur (zie verder); in 3 van deze 4 zinnen gaat het om hetzelfde werkwoord: KLEIN KIND OMHELZEN OMA OMHELZEN
- in nog eens 2 andere zinnen is de volgorde: argument STAAN of ZITTEN // argument V. Dit kunnen we analyseren als O STAAN/ZITTEN // SV maar eventueel ook als S1 STAAN/ZITTEN // S2 V:

COWBOY STAAN // INDIAAN wwc: "neersteken-met-mes"

JONGEN ZITTEN_a // MOEDER STAAN_b KAMMEN_a

3.3.2. Cross-linguistisch onderzoek naar constituentenvolgorde in VGT en SASL (South African Sign Language)

In 2005 was er een "Volterra et al." studie in samenwerking met Zuid-Afrikaanse onderzoekers. Voor elke gebarentaal (dus voor Vlaamse Gebarentaal en South African Sign Language) waren opnieuw 4 gebaarders betrokken, voor VGT waren dat 2 mannelijke moedertaalgebaarders uit West-Vlaanderen en 2 vrouwelijke moedertaalgebaarders uit Oost-Vlaanderen. De resultaten voor VGT kunnen als volgt worden samengevat:

Voor lokatieve zinnen:

- in 13 zinnen op 20 is de volgorde: plaats/minst mobiele element – meest mobiele element – lokatieve relatie. Hier vinden we zowel voorbeelden waarbij de lokatieve relatie wordt uitgedrukt met een werkwoordelijke constructie als zinnen met een voorzetselgebaar aan het eind (maar opnieuw is niet altijd duidelijk of dit een "gewoon" voorzetselgebaar is (zie hierboven)).
- in 5 zinnen op 20 is de volgorde: gelokaliseerd element – voorzetsel - plaats

Voor zinnen met niet-omkeerbare argumenten geldt:

- de meest voorkomende volgorde is opnieuw SOV (13 zinnen op 24)

- slechts 4 zinnen zijn gebaseerd op de volgorde SVO en één hiervan vertoont een S ZITTEN V O-volgorde
- in 4 zinnen zijn er twee werkwoordsvormen (SVOV of SVOvc)

Voor zinnen met omkeerbare argumenten geldt:

- de meest voorkomende volgorde is SVO (10 zinnen op 26); in 4 van deze 10 wordt het object (O) voorafgegaan door OP (2x), VAN en TEGEN
- 7 zinnen zijn gebaseerd op de volgorde SOV, slechts 1 hiervan is een simpele SOV, in 5 andere wordt het object (O) voorafgegaan door GEVEN, HEEFT of MET en in nog 1 zin wordt het subject gevolgd door een classifieerconstructie die de positie van S en O t.o.v. elkaar aangeeft.
- in 5 zinnen is er een SVOV volgorde met 2 identieke of verwante werkwoordvormen
- in nog eens 3 andere zinnen is de volgorde O//SV, in 2 van deze 3 gaat het om “argument STAAN of ZITTEN // S V”. We kunnen dit analyseren als O STAAN/ZITTEN // SV maar eventueel ook als S1 STAAN/ZITTEN // S2 V.

3.4. Meer recent onderzoek naar lokatieve zinnen

In 2009-2010 analyseerde Kim Van de Perre lokatieve zinnen in de Vlaamse Gebarentaal. Zij vroeg aan 10 Oost-Vlaamse gebaarders om 17 tekeningen te beschrijven. De gebaarders behoorden tot 2 verschillende leeftijdsgroepen: - 20 jarigen (5 gebaarders) en +45 jarigen (eveneens 5 gebaarders). Kim Van de Perre wilde nagaan of de twee volgorden die bij eerder onderzoek vooral voorkomen:

- gelokaliseerd element – lokatieve relatie – plaats
- plaats – gelokaliseerd element – lokatieve relatie

ook bij haar onderzoek zouden voorkomen. Ook ging ze na of er een verschil is tussen de beide leeftijdsgroepen voor wat betreft het uitdrukken van lokatieve relaties.

Bij dit onderzoek werden uiteindelijk 100 zinnen geanalyseerd. Van deze 100 zinnen werd in 27 zinnen een werkwoordelijke constructie gebruikt om de lokatieve relatie uit te drukken, in 69 zinnen werd er een voorzetselgebaar gebruikt.

In het merendeel van de 27 zinnen met een werkwoordelijke constructie (= in 18 zinnen) is de volgorde:

- plaats – gelokaliseerd element – lokatieve relatie

AUTO EEN MAN wwc: “man-op-auto”

Bij de zinnen met een voorzetselgebaar zijn er verschillende volgordes:

- In 24 van de 69 zinnen is de volgorde: gelokaliseerd element – lokatieve relatie – plaats

BOEK OP TAFEL

- In 17 zinnen is de volgorde: plaats – gelokaliseerd element – lokatieve relatie

HOK HOND NAAST

- In 15 uitingen is de volgorde: plaats – lokatieve relatie – gelokaliseerd element. In 7 van deze 15 zinnen komt er nog een extra element in de zin, bijvoorbeeld een werkwoordelijke constructie aan het eind (opgelet: deze constructie drukt niet de lokatieve relatie uit):

EEN DOOS IN SLANG wwc: “slang-kijkt-rond”

Wat het verschil tussen de beide leeftijdsgroepen betreft, valt op dat wanneer er een werkwoordelijke constructie wordt gebruikt alle gebaarders (jong en oud) meestal dezelfde volgorde gebruiken. Wanneer de lokatieve relatie wordt uitgedrukt door een voorzetsel is dat niet zo. Bij de oudere gebaarders komt hier vooral de volgorde gelokaliseerd element – lokatieve relatie – plaats voor; bij de jongere gebaarders komen de drie hiervoor beschreven mogelijkheden alle drie ongeveer even dikwijls voor. Een ander opmerkelijk verschil is dat oudere gebaarders wat meer voorzetselgebaren gebruiken om een lokatieve relatie uit te drukken in vergelijking met jongere gebaarders. Die kiezen iets vaker een werkwoordelijke constructie.

3.5. Enkele specifieke structuren (uit de Volterra et al. studies)

3.5.1. ZITTEN, STAAN en KNIELEN

In sommige zinnen komen de gebaren ZITTEN, STAAN en KNIELEN voor, bijvoorbeeld:

MEISJE ZITTEN TAART wwc: “eten-taart”

Maar ook:

MEISJE ZITTEN ETEN TAART

Er zijn hier verschillende interpretaties/analyses van ZITTEN, STAAN, KNIELEN mogelijk:

- als zelfstandig werkwoord (“Het meisje zit en eet taart”)

- als een soort hulpwerkwoord (“Het meisje zit taart te eten”)
- als een soort adjectief (bijvoorbeeld in de zin MEISJE ZIT KIJKEN -T-V-: “Het zittende meisje kijkt televisie”)

In sommige voorbeelden lijken ZITTEN, STAAN of KNIELLEN niet zozeer te worden gebruikt omwille van hun betekenis, maar wel om een bepaalde referent te lokaliseren. In de zin JONGEN ZITTEN // MOEDER STAAN KAMMEN bijvoorbeeld, lijkt de gebaarder niet zozeer te willen aangeven dat de ene referent zit en de andere staat, maar wel waar de referenten gelokaliseerd zijn en op die lokalisering wordt dan gesteund om aan te geven wie kamt en wie gekamd wordt.

3.5.2. GEVEN, OP en “soortgenoten”?

In nogal wat zinnen met omkeerbare argumenten wordt het object voorafgegaan door “voorzetselgebaren”: OP, VAN, TEGEN en MET of “werkwoorden” GEVEN en HEEFT. Deze gebaren blijken te worden gebruikt om de “richting van de actie” te verduidelijken. Dit wil zeggen dat GEVEN en OP (en de andere gebaren) geplaatst worden voor het argument dat de handeling “ondergaat”, bijvoorbeeld:

MEISJE GEVEN MAN wwc: “bijten-op-vinger”

In de twee eerste Volterra et al. studies waren er enkel voorbeelden met OP en GEVEN. GEVEN kwam enkel voor in SOV-zinnen, OP kwam meestal voor in SVO-, maar ook in SOV-structuren. In de vergelijkende studie met SASL vonden we naast zinnen met GEVEN en OP ook enkele zinnen met VAN, TEGEN, MET en met HEEFT. Hier moet wel opgemerkt dat deze zinnen meestal werden geproduceerd door dezelfde gebaarder (i.e. alle zinnen met HEEFT komen van één en dezelfde gebaarder).

In 2008-2009 werkte Trui Devriendt aan een Masterproef over GEVEN, OP, AAN, NAAR en TEGEN in de Vlaamse Gebarentaal. Voor dit onderzoek gebruikte zij de Volterra et al. uitlokkingsmethode: de gebaarder heeft telkens 2 vergelijkbare tekeningen en beschrijft 1 van de 2 tekeningen voor een andere dove persoon die naast de camera zit. 22 gebaarders uit Oost- en West-Vlaanderen namen deel aan dit onderzoek en in totaal werden er 402 zinnen geanalyseerd. Enkele belangrijke conclusies uit dit onderzoek:

- bij de voorzetselgebaren komt vooral OP voor (82 maal), AAN en NAAR komen af en toe voor (8 keer en 6 keer) en TEGEN komt slechts 1 x voor.
- GEVEN komt 26 x voor. (Belangrijk: deze 26 zinnen worden geproduceerd door 4 van de 22 gebaarders).

- GEVEN en de voorzetselgebaren (OP, NAAR, AAN en TEGEN) komen zelden of niet voor in zinnen met niet-omkeerbare argumenten, wel vaak in zinnen met omkeerbare argumenten.
- OP en andere voorzetselgebaren komen vooral voor in zinnen met een SVO-volgorde, GEVEN komt voornamelijk voor in zinnen met een SOV-volgorde

KONIJN SCHIETEN OP MAN

MEISJE GEVEN MAN wwc: "bijten-op-vinger"

- wat de functie betreft blijkt ook uit dit onderzoek dat GEVEN en OP (en AAN, NAAR en TEGEN) gebruikt worden om de relatie tussen subject en object te verduidelijken (anders gezegd: om de "richting van de handeling" aan te geven)

3.5.3. "SPLIT SENTENCES"

Voorbeelden van "split sentences" uit de Volterra et al. data zijn: .

AUTO Cl: B "auto-in-loc a"-----

MAN Cl: benen "auto in-loc b"

AUTO TREKKEN // TRUCK VOLGEN

MAN KNIELEN // HOND wwc: "wassen"

Dergelijke zinnen kunnen worden opgevat als subject 1 werkwoord 1 // subject 2 werkwoord 2 (S V // S V). Sommige onderzoekers hebben problemen met deze analyse, vooral in het geval van het derde voorbeeld hierboven, omdat HOND niet degene is die wast, maar wel degene die gewassen wordt. Bij de analyse van deze zin is het dus belangrijk te bepalen met welk soort subject je te doen hebt: grammaticaal subject, logisch subject of psychologische subject (zie 2.4. hiervoor).

Of grammaticale subjecten een rol spelen voor gebarentalen, is iets waarover nog veel discussie bestaat. In het gebarentaalonderzoek wordt met de term "subject" meestal verwezen naar het logische subject (= de handelende persoon of de Agens). Maar in Vlaamse Gebarentaal zijn er zinnen waar wat door de gebaarder zelf beschouwd lijkt te worden als het "subject" niet het logische subject is, maar wel het psychologische subject i.e. datgene waarover iets wordt meegedeeld. Een voorbeeld is de zin van de hond die gewassen wordt hierboven, en ook:

VORIG WEEK MIJN VROUW MIJN TAND wwc: "tand-trekken"// NA SLECHT

"Vorige week liet mijn vrouw een tand trekken. Daarna voelde ze zich slecht."

Bij “split sentences” is het vaak zo dat het (logische) subject van de eerste clause, het (logische) object is van het werkwoord in de tweede clause (MEISJE STOUT// MAMA STRAFFEN), maar dat is niet altijd zo.

In sommige voorbeelden is het subject van de tweede clause het object van het werkwoord in de eerste clause. Zeker als er dan geen duidelijke pauze of afbakening is tussen de twee clauses lijkt dit op een “pivot constructie”: JONGEN DUWEN MEISJE VALLEN waarbij meisje tegelijk object is van het vorige werkwoord en subject van het volgende werkwoord. Dit soort constructies komt ook voor in verschillende gesproken talen.

4. Constituentenvolgorde in enkelvoudige zinnen in de Vlaamse Gebarentaal: wat zegt de analyse van spontane taaldata

Wat meteen opvalt bij de analyse van woordvolgorde in enkelvoudige zinnen in spontane taaldata, is dat er maar weinig clauses zijn waarin een werkwoord wordt gecombineerd met 2 argumenten; minder dan 1 op 100 uitingen in het geanalyseerde materiaal had 2 argumenten en dikwijls was 1 van de 2 dan een persoonlijk voornaamwoord, meestal IK.

De analyse van de weinige clauses met 2 argumenten toont aan dat bij niet-omkeerbare argumenten zowel SVO als SOV voorkomen, terwijl bij omkeerbare argumenten de volgorde meestal SVO is. Wanneer het subject een wijsgebaar is, komt dat geregeld aan het eind van de zin, dit zorgt dan meestal voor een OVS-volgorde:

SOEP KRIJGEN Wg:3

Maar zoals al gezegd, meestal komt er per werkwoord maar één expliciet vermeld argument voor. Typische “zinnen” in VGT bestaan dus uit meerdere clauses, elk met één argument en een werkwoord. Een voorbeeld is:

TWEE MAN STAAN / EEN MAN GEVEN_{loc} SLAAN / ANDERE MAN OOK SLAAN

“Er zijn twee mannen. De eerste man slaat de andere, deze slaat terug.”

Hier worden de twee referenten eerst voorgesteld. Dan wordt gezegd wat één man doet en daarna wat een andere man doet. Er is nooit meer dan één argument per werkwoord. In de volgende zin bevat de eerste clause wel twee argumenten, maar deze zijn niet-omkeerbaar. Dit soort constructie zien we vaak als er drie argumenten zijn (*moeder geeft het kind een koekje*)

MAMA PAKKEN KOEK/ KIND wwc:”koek-eten”

“Het kind eet de koek die moeder heeft genomen.”

Wanneer het eerste deel van een “split clause” uit één enkel gebaar bestaat, is er dikwijls een duidelijke niet-manuele markering: de wenkbrauwen gaan omhoog (dikwijls de kin ook) en er is meestal oogcontact met de gesprekspartner. Op deze manier wordt dit deel gemarkeerd als “topic”, het “gegeven kader” waarbinnen de rest van de uiting moet worden geïnterpreteerd. (“The topic sets a spatial, temporal, or individual framework within which the main predication holds”, Chafe, 1976, p.50)

POES LOPEN / HOND ACHTERVOLGEN

“De hond achtervolgt de poes.”

$\overline{\text{t}}$
POES / HOND ACHTERVOLGEN

“De hond achtervolgt de poes.”

5. Wat zeggen die studies nu over woordvolgorde in de Vlaamse Gebarentaal?

5.1. Constituentenvolgorde als manier om de relatie tussen een werkwoord en zijn argumenten te verduidelijken

Vlaamse gebaarders maken bijna geen gebruik van enkel woordvolgorde als mechanisme om de relatie tussen een werkwoord en de argumenten te verduidelijken.

Als een toeschouwer geen andere informatie heeft dan woordvolgorde, dan zal hij het eerste argument interpreteren als het subject van het werkwoord.

In zinnen met omkeerbare argumenten is de volgorde bovendien vaak SVO, in zinnen met niet-omkeerbare argumenten komt zowel SVO als SOV voor en lijkt de voorkeur eerder uit te gaan naar SOV.

De relatie tussen het werkwoord en de argumenten kan in VGT verduidelijkt worden door OP of GEVEN toe te voegen voorafgaand aan het object. In het geval van GEVEN is de volgorde dan S GEVEN O V, in het geval van OP komt meestal S V op O voor.

5.2. Conventies voor wat woordvolgorde betreft

5.2.1. Het schikken van een werkwoord en zijn twee (nominale) argumenten in enkelvoudige niet-lokatieve VGT-zinnen

Zinnen met omkeerbare argumenten hebben meestal een SVO-structuur (MEISJE SLAAN JONGEN) of een O/SV-structuur:

$\overline{\text{t}}$
JONGEN / MEISJE SLAAN.

De volgorde SOV komt eveneens voor, maar vaak wordt het object hier dan voorafgegaan door GEVEN en/of is de V een werkwoordelijke constructie i.p.v. een werkwoordgebaar.

Voor zinnen met niet-omkeerbare argumenten zijn er drie mogelijkheden: SVO, SOV of O/SV. SOV lijkt hier meer voor te komen dan SVO, zeker wanneer het gaat om een werkwoordelijke constructie, dan komt deze vaak aan het einde van de zin. Hetzelfde geldt voor bepaalde vormen van “objectincorporatie” bij werkwoordgebaren (zie verder).

Zowel voor zinnen met omkeerbare als voor zinnen met niet-omkeerbare argumenten kan het werkwoord tweemaal verschijnen, al dan niet in identieke vorm. Waarschijnlijk houdt dit verband met de “wwc achteraan, werkwoordgebaar eerder vooraan”-tendens.

Meer bij omkeerbare argumenten dan bij niet-omkeerbare argumenten zijn gebaarders geneigd de SVO- of SOV-structuur “op te vullen” o.a. door het gebruik van GEVEN, OP, etc. voor het object, door het gebruik van HEEFT ter introductie van het eerstgenoemde argument, het gebruik van ZITTEN, STAAN vnl. volgend op het subject etc. Zelfs in uitgelokte, enkelvoudige zinnen zien we ook simultaneïteit en “dominance reversals” (afwisselen van dominante hand) optreden. Dit alles resulteert in (relatief) complexe structuren.

5.2.2. Andere conventies

- Reeds genoemd: werkwoordelijke constructies komen vaak aan het einde van de zin. Dit geldt ook voor werkwoordgebaren waarbij er een referentie naar het object is, vb. een “incorporatie” van de locus voor het object en/of het simultaan articuleren van het object (vb. in de vorm van een classifier op de niet-dominante hand). Opvallend is dat zogenaamde “imiterende werkwoorden” (DUWEN, OMHELZEN,...) en werkwoorden die vergezeld worden van “rolnemen” niet altijd achteraan de zin komen.
- Adjectieven komen in VGT zowel voor als na hun substantief, voor en na kan ook.
- Gevingerspelde constituenten komen eveneens vaak achteraan in de zin.
- Aanduidingen van tijd komen bijna steeds vooraan in de zin.
- Wijsgebaren die de functie van subject lijken te vervullen, komen vaak achteraan in de zin.
- Vraaggebaren komen vooraan in de zin, achteraan of voor- en achteraan.

Hoe “bindend” deze conventies zijn, is (nog) niet altijd duidelijk.

6. Tot slot

Een hele boterham, die woordvolgorde... en dan hebben we het hier (bijna) uitsluitend gehad over volgorde in enkelvoudige zinnen. Er zijn echter ook complexe zinnen waarin enkelvoudige zinnen gecombineerd worden tot grotere gehelen. En ook over volgorde binnen één zinsdeel weten we eigenlijk maar heel weinig. Er blijft dus nog heel wat onderzoek te doen.

Bibliografie

- Chafe, Wallace. 1976. Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects and Topics. In: Li, C. (Red.) Subject and Topic. New York: Academic Press, Inc., p.25-55.
- Devriendt, Trui. 2009. Vlaamse Gebarentaal (VGT): De Grammaticale Functie van het Werkwoord GEVEN en de Voorzetsels OP, AAN, NAAR en TEGEN. Masterproef, Universiteit Gent.
- Johnston, Trevor, Vermeerbergen, Myriam, Schembri, Adam, Leeson, Loraine. 2007. "Real data are messy": Considering Cross-linguistic Analysis of Constituent Ordering in Australian Sign Language (Auslan), Vlaamse Gebarentaal (VGT), and Irish Sign Language (ISL). In: Perniss, P., Pfau, R., Steinbach, M. (Red.) Visible Variation: Comparative Studies on Sign Language Structure. Berlin: Mouton de Gruyter, p. 163-205.
- Van de Perre, Kim. 2010. Locatieve constructies in Vlaamse Gebarentaal. Een comparatieve studie naar de vorm van locatieve constructies bij de leeftijdsgroepen jonger dan 20 en ouder dan 45 jaar. Bachelorpapier, K.U.Leuven.
- Van Herreweghe, Mieke en Vermeerbergen, Myriam. 2004. The Semantics and Grammatical Status of Three Different Realizations of geven (give): Directional Verb, Polymorphemic Construction and Auxiliary/Preposition/Light Verb. Poster voorgesteld tijdens TISLR 8, Barcelona, Spanje.
- Vermeerbergen, Myriam. 1996. ROOD KOOL TIEN PERSOON IN. Morfo-syntactische Aspecten van Gebarentaal. Doctoraal proefschrift, Vrije Universiteit Brussel.
- Vermeerbergen, Myriam. 1997. Some Remarks on the Use of the Notions 'Subject', 'Object' and 'Topic' in Sign Language Research. In: Leuvense Bijdragen 86:4, p. 505-512.
- Vermeerbergen, Myriam. 1997. Grammaticale Aspecten van de Vlaams-Belgische Gebarentaal. Gentbrugge: Cultuur voor Doven.
- Vermeerbergen, Myriam. 1999. Grammaticale Aspecten van de Vlaams-Belgische Gebarentaal-videoboek. Affligem: Vlaams GebarentaalCentrum.

- Vermeerbergen, Myriam. 2004. The Quest for Basic Word Order in Flemish Sign Language. In: Bertonneau, A.M. & Dal, G. (Red.). La Linguistique de la LSF: recherches actuelles. Publication de l'U.M.R. 8528 du C.N.R.S. (SILEX) – Université de Lille 3, N°4, p. 257-267.
- Vermeerbergen, Myriam, Van Herreweghe, Mieke, Akach, Philemon & Matabane, Emily. 2007. Constituent Order in Flemish Sign Language and South African Sign Language. A cross-linguistic study. In: Sign Language & Linguistics 10:1, p. 25-54.
- Volterra, Virginia, A. Laudanna, Serena Corazza, Elena Radutsky & Francesco Natale. 1984. Italian Sign Language: the order of elements in the declarative sentence. In Filip Loncke, Penny Boyes-Braem & Yvan Lebrun (Red.) Recent research on European sign languages. Lisse: Swets & Zeitlinger B.V, p. 19-48.

Verwijzen naar dit rapport kan als volgt:

Vermeerbergen, Myriam. 2010. "Woordvolgorde" in de Vlaamse Gebarentaal. Onderzoeksrapport, online gepubliceerd door het Vlaamse GebarentaalCentrum: www.vgtc.be